

MODERN BATI MEDENİYETİ ÜZERİNE BİR DENEME

Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN¹

orcid.org/0000-0003-0419-5290 Geliş Tarihi: 08.12.2021 Kabul Tarihi: 15.12.2021

Bu yazı kapsamında Batı medeniyetinin modern dönemini kısaca modernite olarak adlandırıyor ve bu sürecin başlangıcını Rönesans'a kadar götürüyoruz. Rönesans'la yola çıkan Batılı düşünce ve duygu hayatı, farklı evreleri geçirerek günümüze kadar erişmiştir. Bugün dünya üzerinde sözü edilen bu evrelerin sonucu olarak erişilen bir medeniyet düzeyi modernite olarak isimlendiriliyor. Bununla birlikte moderniteyi eleştiren bir başka düşünce akımı da zihinlerde ve duygu dünyasında filizlenmiş ve gelişmektedir. Buna da postmodernite diyoruz. Bu denemede moderniteyi ana evreleriyle Rönesans'tan günümüze kadar geçen süreçlerde ifade etmeye çalışacağız.

Modernite, Rönesans'la başlıyor. Önce Avrupa'nın güneyinde sonra kuzeyinde oluşan Rönesans hareketi, kelime anlamıyla "yeniden doğuş" demektir. Avrupa'nın güneyindeki sanatçılar ve kuzeyindeki düşünürler Antik Yunan'a dönerek orada mevcut olan ve rasyonaliteyi hayata hâkim kılan bir yolu tekrar dirilterek gündeme getirdiler. Böylece Batı Roma'nın 5. yüzyılda ortadan kalkışından sonra Avrupa'da giderek güç kazanan ve örgütlenen kiliseye karşı yeni bir düşünce sistemi ve duygusal yoğunluk ortaya çıkmış oldu. Rönesans esas itibarıyla Orta Çağ boyunca Avrupalının düşünce ve duygu sistemine hâkim olan kiliseye karşı önce bir alternatif, sonra da bir başkaldırı, nihayette de bir zafer ifadesidir.

İnsan varlığı kendini idrak ettikten sonra, yaşadığı dünya, kendisi ve dünya ile kendisinin bir zaman sürecinde birlikte olduğu hayat hakkında sorular sorar. Bu sorulara verilen cevaplar varoluşun gerekçelerini oluşturuyor. Bütün medeniyet tasavvurları bu sorulara cevap veren bir temel anlatı ile kendilerini belli ediyorlar. Orta Çağ'da Avrupa'ya hâkim olan Hristiyan medeniyet tasavvuru da dünya, insan ve hayat hakkında bir cevaplar manzumesi içermekteydi. Kilisenin öğretisine göre dünya kusurlu, kirli ve günahkâr bir ortamdı. Birey burada acı çekmeye, günaha bulaşmaya, kusurlarla suçlu bir hâle gelmeye mahkumdu. Aynı öğretiye göre insansa cennetten kovulmak sebebiyle zaten baştan beri suçluydu ve günahkârdı. Günah ve kusurla dolu dünyada, ancak acı ve ızdırap çekmek suretiyle ilk günahın vebalini ödeyebilir ve Tanrı'nın krallığına yani cennete öylece kavuşabilirdi. Bu anlayıştan çıkan manaya göre hayat, bireyin acı ve ızdırap çekmesi ve her türlü dünya nimetinden kendini mahrum etmesi için bir fırsat ve imkândı. Hayat, acı çekerek ve ızdırap içinde geçirilerek yaşanması gerek bir süreçti ve bu süreç sonunda Tanrı'nın krallığına kabul edilmek için bir vesileydi. Rönesans hareketi, Güney Avrupa'da sanatla başlayan, Kuzey'de düşünceyle devam eden bir süreç olarak dünya, insan ve hayat hakkındaki Hristiyan medeniyet tasavvuru görüşünü temelden değiştirmiştir. Bu temel değişikliğin ifadesini bulduğu yeni evreye Hümanizma adı veriliyor. Esaslarını Rönesans'ın oluşturduğu Hümanizma; dünya, insan ve hayat hakkında şu kabulleri yapmaktadır. Burada önce insan

¹ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Öğretim Üyesi, sadettinokten@hotmail.com

söz konusudur. Bu insan kendi kendine yeterli, kendi özgür iradesiyle aksiyon yapabilen, kendi kaderini kendi çizen, muktedir ve rasyonel insandır. Bu insanın yaşadığı dünya iyidir, güzeldir, nimetler ve fırsatlarla doludur. Hayatsa, bu muktedir insanın nimet ve fırsatlarla dolu bu dünyada, bunlara sahip olup değerlendirmesi için ona tanınan bir süreçtir. Bu süreç ölüm realitesi ile bittiğine göre; hayatında akli rehber edinmiş olan muktedir insan, bir an önce dünya nimet ve fırsatlarından istifade etmenin yolunu bulmalıdır. Hümanist düşünürlerin inşa ettiği düşünsel ve duygusal altyapı bu çerçevede özetlenmiştir.

Yukarıdaki altyapıyla hayata başlayan insan, içinde yaşadığı dünyanın nimet ve fırsatlarını değerlendirmek için dünyayı tanımak amacıyla uzun yolculuklara çıktı. Batı insanının coğrafi keşifleri böyle başladı. Batı insanı, coğrafi keşifler sonucu vardığı yeni ülkelerde dünyanın insanlara sunduğu nimetleri ve fırsatları gördü. Bunlardan yararlanmak hususu Hümanitenin temel kabullerinde yer aldığı için bu nimet ve fırsatları olabildiğince kendine mal etti. Buradan da sömürgecilik ve ticaret devriminin zuhur ettiğini söyleyebiliriz. Batı insanının bir başka zümresiye yaşadığı dünyayı coğrafi keşiflerden değil, doğa yasalarını inceleyip tespit ederek doğa üzerinden tanımaya çalıştı. Bu anlayışla da bilimsel devrimler gerçekleşmiştir. Bilimsel devrimler, Batılı insana doğanın işleyişini tanımlayan yasaları anlama imkânını verdi. Batılı insan bu imkân sayesinde doğaya müdahale etme ve kısmen de olsa ona hâkim olma gücünü kazanmıştır. Bu durum ise onu yepyeni bir kavram olan enerjiyle tanıştırdı.

Dünyayı nimetler ve fırsatlar açısından tanımak için yola çıkan Batılı insan artık iki önemli bilgi ağına sahipti. Bunlardan biri coğrafi keşifler ve onun devamı olan sömürgecilik ve ticaret devrimi sayesinde ortaya çıkan büyük bilgi birikimi ve deneyim; diğeryse doğa yasalarının anlaşılmasıyla gündeme gelen bilimsel bilginin oluşturduğu hazineydi. Bu iki büyük kaynak kuramsal bir çerçeveye oturtularak yeni bir dünya görüşünün temelleri atılmıştır ki buna Aydınlanma adı veriliyor. Aydınlanma düşünürleri;

coğrafi keşiflerin ve onun sonucu olan sömürgecilik ve ticaret devriminin getirdikleriyle bilimsel devrimin neticelerini birleştirerek yeni bir düşünce ve duygu evreni oluştururlar. Bu evrenin hâkim unsuru rasyonaliteydi. Bu düşünürler; “Batılı insanın insan yeryüzünde aklını kullanarak bir cennet oluşturabilir, bugün çözemediği problemleri yine akli sayesinde yarın çözecektir. Dolayısıyla artık Tanrı’nın gökyüzü krallığındaki cennetine ihtiyacımız yoktur” dediler. Bu sözün arkasındaki anlamsa şuydu. “Kilise sizden dünya hayatında çok büyük fedakârlıklar yapmanızı istiyor ki arınıp temizlenesiniz ve Tanrı’nın gökyüzü krallığındaki cennetine ancak böyle vasıl olabilirsiniz. Fakat bunu yapmanıza gerek kalmamıştır. Siz aklınızı kullanarak yeryüzünde de bir cennet inşa edebilirsiniz.” Bu motivasyonla yola çıkan batılı insan için Sanayi Devrimi’ni yapmak kaçınılmaz olmuştur.

Yukarıda sözü edilen ticaret devriminden gelen büyük bir birikim sayesinde ciddi bir kapital meydana gelmişti. Doğa yasalarına kısmen de olsa hâkim olmak suretiyle enerji adı verilen büyük bir gücün de elde edilebileceği seziliyordu. Kapital birikimi ve doğa yasaları bilgisi, hayatın imkân ve nimetlerine tutkulu şekilde sahip olmak isteyen Batılı insanın elinde olunca Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkmaması mümkün değildi. Dünya nimetlerine karşı tutkuyla bağlı olan Batılı insan elindeki kapitali ve bilimsel bilgiyi birleştirerek Sanayi Devrimi, diğer adıyla modern teknolojiyi ortaya koymuştur. Bu teknoloji sayesinde ortaya çıkan ve Batılı insanın elinde olan büyük güç yani enerji, bu insana 19. yüzyılda dünya hâkimiyetini sağlamıştır. Diğer bir deyişle Aydınlanma düşünürlerinin öngörüsü sanki bir ölçüde gerçekleşmiş gibi hissediliyordu. Yani dünya cenneti kurulmuştu. Batılı insan Sanayi Devrimini yapamayan ve bunun neticesinde enerji bakımından çok geride kalan ülkelere ve toplumlara karşı büyük bir üstünlük ve hâkimiyet kurmuştu. Böylece modern insan özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında evrimini tamamlamış gibi görünür. Dünyaya hâkimdi, dünyanın hammadde ve insan kaynaklarını kendi arzusuna göre kullanıyor, diğer bir deyişle hümanitenin nimet ve fırsatlarla dolu dünyasını

kendi hayat sürecinde olabildiğince yüksek düzeyde değerlendiriyor, kendisine karşı çıkan veya çıkma eğiliminde olan ülkeleri ve halkları da teknolojik üstünlüğüyle mağlup ederek sindiriyor ve hâkimiyeti altına alıyordu. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa, modern insanın dünya nimetlerinden ve fırsatlarından olabildiğince istifade etmesi sonucu bir dünya cenneti hâline gelmiştir. Avrupalı insan bu cennetin içinde mutlu ve müreffeh yaşıyor ve bunun böyle devam edeceği düşüncesini sürdürüyordu. Yukarıda da işaret edildiği gibi Aydınlanma filozoflarının kehaneti tahakkuk etmiş gibi görünüyordu, yani Avrupa'da bir dünya cenneti kurulmuştu, ta ki 1. Dünya Savaşı çıkana kadar.

Modern insanın oluşumuna kaynaklık yapan Avrupa, tek bir etnisiteden oluşmuyordu. Burada Latinler, Cermenler, Slavlar ve Anglosaksonlar vardı. Coğrafi keşiflerle başlayan ve sanayi devrimiyle zirveye erişen modernleşme süreci içinde Anglosaksonlar başta olmak üzere Latinler de Cermenlere ve Slavlara karşı üstünlük sağlamışlardı. Nimetler ve fırsatlarla dolu olan dünyayı Anglosaksonlar ve Latinler paylaşmışlardı. Devlet olarak ulusal birliğini daha geç tesis eden ve sanayi devriminde de sonraya kalan Cermen etnisitesi, belli bir güç düzeyine eriştikten sonra dünya nimet ve fırsatlarından pay istemiştir. Ancak sömürgecilik eylemiyle dünyanın nimet ve fırsatları Anglosakson ve Latin dünyası arasında paylaştırılmıştı. Cermen varlığına burada herhangi bir hak tanınmadı. Bu gerilim giderek yoğunlaştı. Ve sonunda bir büyük patlamayla resmî ismi her ne kadar 1. Dünya Savaşı olsa da gerçekte modernitenin kendi içindeki birinci iç savaşa yol açmıştır. Resmî adı 1. Dünya Savaşı olan o büyük karmaşa gerçekte modernitenin kendi iç savaşıdır. Modernite, bu iç savaşında dünyanın birçok coğrafyasını ve insanını bu kanlı ve dehşetli serüvene katmakta herhangi bir beis görmemiştir. Bu büyük ve feci hadise 1918 yılında bitirildiğinde, esas itibarıyla anlaşmazlığı doğuran sebepler ortadan kalkmamış, hesap defteri kapanmamıştı. Geçici olarak rafa kaldırılan modernitenin bu iç hesaplaşması 1939'da tekrar başladı. İkinci iç savaş Slavların da katılımıyla birinciye göre

çok daha kanlı, dehşetli ve feci şekilde gerçekleşti. 1945'te dünya, o vakte kadar tarihin şahit olmadığı büyük bir yıkım ve ümitsizlikle baş başa kalır, iç savaşın sonlanmasına şahit olur. Bu tarihi takip eden yıllarda modernite kendi içinde iki büyük kampa ayrılır. Biri kapitalist, diğeri sosyalist kamp. Her iki kampın da rehberi rasyonaliteydi. Her iki kamp da bilimsel devrimleri, sanayi devrimini ve bunun ürünü olan teknolojiyi âdeta kutsamaktaydı. Her iki kampta insanlara çok eziyet etmiş ve acı çektirmişlerdir. Bu realite karşısında bir grup modern insan, şu soruyu önce kendilerine sonra da topluma sordular; bu temel bir soruydu: Acaba Aydınlanma düşünürlerinin vadedtikleri dünya cenneti bir ütopya mı ya da hayal mi? Bu düşünürler insanlığa rasyonel düşünce ve davranışla bir dünya cenneti kurulabileceğini vadedmişlerdi. Fakat gelinen noktada görüldü ki bütün insanlığı maddi manada yok eden daha kötüsüyse onların yaşama ümidi ve iyimserliğini ortadan kaldıran süreçlerle karşılaştılar: İki büyük iç savaş ve soğuk savaş. Bu sorular çoğalarak devam etmiştir ve etmektedir. Temel düşünce şuraya doğru evriliyor: İnsanın yaşamak ve mutlu olmak için her hâlde rasyonaliteden başka olgulara da ihtiyacı var. Bunlara isterseniz irrasyonel olgular diyelim. Modern Batılı insan, bu olguları Rönesans sanatkarlarının ve düşünürlerinin kiliseye karşı yaptığı gibi moderniteye karşı yapıyor, irrasyoneli önce mizah ve sanatta, sonra kendi dışındaki düşünce ve duygu yapılarında araştırıyor. Bu akıma da postmodernite diyoruz.

Çağımızda modernite eskisi kadar güçlü olmasa da Sanayi Devrimi'nden sonra gerçekleştirdiği iletişim devrimiyle ve buna dayalı olarak ürettiği algı yönetimiyle gücünü ve hayatietini sürdürmeye çalışmaktadır. Ancak, temel kabullerinin zaman içinde ortaya çıkardığı, üstü örtülemez yanlışlar, varlığını ve meşruiyetini ciddi manada sorguluyor. Buna karşılık postmodernite ise henüz mizahın ve eleştirinin ötesinde moderniteye karşı yeni bir alternatif ortaya koyabilmiş değildir.